

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.38.18>
УДК 316.4+ 355.01(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Тетяна ТАЛЬКО

кандидат філос. н., доцент кафедри філософії,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ORCID iD: 0000-0001-5173-9540

Email: talkotm@ukr.net

Світлана КАГАМЛИК

доктор історичних наук, провідний науковий співробітник НДІ
українознавства Київського національного університету імені Та-
раса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4732-1410,

Email: kagamliksvitlana@gmail.com

Дмитро ТОВМАШ

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук, Київський
національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4576-0703

Email: tovmash@knu.ua

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто символи, сенси та ідеї, які активно функціонують у сфері української громадянської релігії в умовах війни. Доведено, що символи і змісти, у яких знаходять відображення цінності свободи, справедливості, демократії, незалежності, української національної ідентичності тощо,

набуваючи сакрального виміру, є основою української громадянської релігії і безпосередньо впливають на формування ідентичності української молоді. Підкреслено, що українська громадянська релігія, сакралізуючи героїчні події минулого, не лише зберігає колективну пам'ять українського народу, але й конструє сьогодення, актуалізуючи героїзм минулих поколінь. Сакралізація воєнних подвигів, місць і подій, пов'язаних з героїчним минулим народу, нині тісно переплітається із сакралізацією образу і подвигу наших воїнів-захисників, які борються з рашизмом. Особливої актуальності в умовах війни набули символи опору та мужності. Втіленням волелюбності і воїнської доблесті є образ козака, з яким асоціюється нині образ воїна-захисника України. Також представлено 24 образи, виділені українськими медіа у якості символів боротьби за Незалежність, що зміцнюють віру українців у Перемогу.

У статті зауважено, що нині процес формування громадянської релігійності молоді часто відбувається завдяки соціальним мережам. Медіа називають цей феномен «громадянською релігією молоді у цифрову епоху», або ж новою «релігією» цифрової епохи.

У ході дослідження акцентовано увагу на переформатуванні уявлень про сутність війни: визначення її як справедливої колективної свідомості доповнює образом священної війни. Поняття священної війни, яке традиційно співвідноситься з релігійними війнами, в межах української громадянської релігії трансформується, набуваючи риси, які наближають його до поняття «тотальна війна». Підкреслено, що сакралізація етосу війни відображена у символіці громадянської релігії.

У висновках підкреслено, що закріплення героїчного протистояння народу рашистській агресії у сакральних символах і образах української громадянської релігії впливає на формування ідентичності та стійкості молодих українців в умовах війни.

Ключові слова: сакральні символи, етос війни, цінності, свобода, незалежність, справедливість, патріотизм, героїзм.

Tatiana TALKO

Ph.D., Associate Professor of the Department of Philosophy,
Faculty of Social Sciences and International Relations,
Oles Honchar Dnipro National University

Svitlana KAHAMLYK

Doctor of Historical Sciences, senior researcher,
leader researcher of the Scientific-Research Institute of Ukrainian
Studies of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

Dmytro TOVMASH

Ph.D. in philosophical sciences, Associate Professor,
Associate Professor Department of Philosophy of the Humanities,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE INFLUENCE OF UKRAINIAN CIVIL RELIGION ON THE IDENTITY FORMATION OF YOUTH UNDER CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article examines symbols, meanings, and ideas that actively function within the sphere of Ukrainian civil religion during the war. It is demonstrated that symbols and meanings reflecting the values of freedom, justice, democracy, independence, and Ukrainian national identity, among others, acquire a sacred dimension. These elements form the foundation of Ukrainian civil religion and directly influence the identity formation of Ukrainian youth. The study emphasizes that Ukrainian civil religion, by sacralizing heroic events of the past, not only preserves the collective memory of the Ukrainian people but also constructs the present by actualizing the heroism of past generations.

The sacralization of military feats, places, and events associated with the nation's heroic history is currently closely intertwined with the sacralization of the image and deeds of our defenders fighting against Rashism. Symbols of resistance and courage have acquired particular relevance under wartime conditions. The image of the Cossack, now associated with the contemporary Ukrainian defender, serves as the embodiment of the love for freedom and martial prowess. Furthermore, the article presents 24 images identified by Ukrainian media as symbols of the struggle for Independence, which strengthen the faith of Ukrainians in Victory.

The article notes that the process of forming civil religiosity among youth often occurs through social networks. Media refer to this phenomenon as "youth civil religion in the digital age" or the new "religion" of the digital era. The study focuses on the reformatting of perceptions regarding the essence of war: the collective consciousness

supplements the definition of war as "just" with the image of a "sacred war." The concept of sacred war, traditionally associated with religious conflicts, is transformed within Ukrainian civil religion, acquiring features that align it with the concept of "total war." It is underlined that the sacralization of the ethos of war is reflected in the symbolism of civil religion.

The conclusions emphasize that the consolidation of the people's heroic resistance against Rashist aggression within the sacred symbols and images of Ukrainian civil religion influences the identity formation and resilience of young Ukrainians during the war.

Keywords: *sacred symbols, ethos of war, values, freedom, independence, justice, patriotism, heroism.*

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена зростаючою значимістю громадянської релігії в українській культурі в умовах війни з росією. Символи і сенси громадянської релігії суттєво впливають на формування уявлень молоді про сакральне і його місце у житті. Підкреслимо, що у символах і сенсах, які функціонують у культурі, відображається сакральне і етичне підґрунтя існування будь-якої спільноти.

Сакралізація місць і подій, пов'язаних з героїчним минулим нашого народу, створення нових сакральних місць і символів, в яких знаходить відображення героїчне протистояння українського народу рашистській агресії, — все це суттєво впливає на здатність молодих українців протистояти викликам війни, сприяє формуванню поваги і емоційного захоплення образом героя-захисника, людини-титана і є важливою складовою вирішення проблеми збереження незалежності української держави і української нації. Сакралізуючи події минулого, громадянська релігія не лише зберігає колективну пам'ять спільноти, але й актуалізує її у сьогоденні.

Виявлення особливостей впливу символів, змістів і уявлень, які функціонують у межах громадянської релігії, на формування ідентичності української молоді в умовах війни стане перспективним у плані розуміння світоглядних трансформацій, які безпосередньо впливатимуть на майбутнє нашої спільноти.

Ступінь розробки теми свідчить, що у запропонованій інтерпретації тема не досліджувалась. В українській гуманітаристиці приділяється серйозна увага дослідженню сутності феномена громадянської релігії. Серед вітчизняних науковців, які першими почали аналізувати це явище слід назвати О. Гриценка, культуролога, який розкриваючи міфологічні аспекти національної ідеології, описав увесь комплекс громадянської релігії періоду формування української нації у XIX–XX століттях [4]. Зауважимо, що термін «громадянська релігія» автор вживав у лапках, очевидно, не надаючи йому остаточної легітимності. Інший український дослідник, Т. Зінкевич розглядав громадянську релігію як суспільно-культурний феномен, «у якому крізь призму своєрідної релігійної мови і специфічних практик обґрунтовується доконечність постання і ствердження національної держави, що бере свій початок у потребі спільноти знаходити сакральне у трансцендентній одвічно-лінійній дії, яка вкорінена в історію територій» [6, с. 79]. Дослідник розвинув своє бачення цього феномену у статтях про початки і сутність громадянської релігії, застосувавши порівняльний

аналіз [5; 7; 8]. Філософсько-релігієзнавчий аналіз громадянської релігії в Україні у площині держава — релігійні інституції — громадянське суспільство, конкретизуючи свої висновки на прикладі Помаранчевої революції і Революції гідності, здійснила А. Слубська [19; 20; 21]. М. Паращевін розглядав громадянську релігію як пізнавальний конструкт та політичний інструмент [18]. Важливим у плані розвитку уявлень про громадянські релігії є доробок І. Богачевської [1] та А. Колодного [10; 11; 12]. Про формування в Україні Громадянської Церкви під час подій на Майдані розмірковували О. Горкуша та Л. Филипович, підкреслюючи, що Майдан став проявом плюральної громадянської релігії, яка намагалася об'єднувати різні конфесії, уникаючи конфліктів [2; 25].

Серед вітчизняних науковців, які досліджували ідеї Р. Белла про сутність феномену «громадянська релігія» [26; 27] та вказали на нагальність і важливість осягнення концепції американського теоретика у вітчизняному філософсько-релігієзнавчому дискурсі, особливе місце належить Л. Кондратику. Науковець підкреслював: «Концепція громадянської релігії американського вченого, набувши наукової та суспільної значущості, відповідно до такої парадигмальної фігури постмодерністської текстології як «смерть автора», почала саморух як самодостатня процедура смислопородження» [13, с. 9].

Аналітична робота врешті привела Л. Кондратика до спроби створити власну концепцію громадянської релігії, базуючись на доробку Р. Белла та українських реаліях. Зауважимо, що науковець то утверджувався у думці про необхідність визначення суспільно-духовного феномену, пов'язаного із сакралізацією певних подій громадянського життя, саме як релігійного, то сумнівався у доцільності надання цим подіям релігійного виміру. Врешті, Л. Кондратик розглянув українську громадянську релігію як окремий суспільно-духовний феномен і виділив її основні риси. Зокрема, до цих рис було віднесено такі особливості української громадянської релігії, як земна трансцендентність, відповідальність перед Богом, месіанізм, пророчий характер, орієнтацію на сакралізацію братерства, героїчних подвигів і свободи, подвижницький дух, жертвовність, любов до Батьківщини, орієнтацію на громадянську злагоду тощо [13].

Нині українські науковці, повертаючи заслугу введення цього поняття в культурний обіг Жан-Жаку Руссо, і зауважуючи, що нині його вживання пов'язане передусім із американським соціологом Р. Беллом, зазначають, що у випадку з цим феноменом ми маємо певний теоретичний парадокс, бо «називаємо щось релігією, але одночасно робимо натяки

ніби це *щось* релігією не є» [16, с. 156]. Важливим видається роз'яснення О. Кисельова про те, що громадянська релігія разом з політичною, є типом світської релігії. Ключову відмінність між цими типами науковець вбачає у їх ставленні до свободи. Цим шляхом поділу світських релігій на політичні та громадянські йде і С. Грабовський, зазначаючи, що такий поділ запроваджено після Другої світової війни, а домінуючим це уявлення стає з 1960-х. Науковець підкреслює, що політичні релігії характерні для тоталітарних чи схильних до тоталітаризму суспільств, а громадянські – для демократичних [3]. Дослідник також підкреслює, що у випадку із означеними феноменами ми маємо справу не з універсальними поняттями, а з чимось частковим, притаманним «лише євроатлантичному світу, і то не всьому» [3, с. 26].

Проаналізовані вище позиції українських науковців стали методологічним підґрунтям для подальшого аналізу.

Основна частина. Визначаючи сутність української громадянської релігії акцентуємо увагу на тому, що її слід розглядати як систему цінностей, символів і ритуалів, які об'єднують націю і перетворюють українську спільноту на громадянське суспільство. Вона не апелює до певної віри, хоча її основою, певним культурним горизонтом нині, як і раніше, виступає християнство. Цілком погоджуємося з твердженням А. Слубської, що громадянська релігія в Україні є виявом «демократії прямої дії», і не є тождною з жодною «з інституціоналізованих релігійних конфесій України, хоча не виникає без наявності розвиненого релігійного поля країни, вона виявляється вищою за конфесійні й міжрелігійні перепони та оперує загальнорелігійними цінностями (Бог, добро, справедливість, жертвність, покаєння, спокута) як універсальними домінантами людського життя, перевіряючи інституціоналізовані релігійні організації на відповідність завданню мобілізації суспільства та збереження національної державності» [20, с. 6].

Українська громадянська релігія, базуючись на традиційних символах нашої культури, створила свій символічно-образний світ. До традиційних сакральних символів України, які є підґрунтям громадянської релігії, відносяться давні знаки та обереги. Захищаючи від зла, вони втілюють зв'язок із предками, природою та духовністю, символізуючи родючість, зв'язок поколінь, неперервність життя. Основними серед традиційних сакральних символів нашої культури є Тризуб, знак влади та роду, а також знак Княжої Держави Володимира Великого, який сприймається нині як символ незламності, зв'язку поколінь та боротьби за волю; писанка як символ життя; вишитий рушник; Березина; сварга (знак сонця); калина та верба. Християнська сакральна символіка доповнює цей символічний ряд. Зауважимо, що українська громадянська релігія нині активно протистоїть російському православ'ю та його символічному втіленню, яке базується на ідеології «руського міра». Віра в незалежну, демократичну Українську державу та її майбутнє є основою української громадянської

релігії. Вона є тією силою, яка об'єднує українців у протистоянні рашистській агресії. Це спонукає визначати цей феномен як «релігію спротиву», «релігію перемоги та виживання».

Виступаючи об'єднуючою силою в часи війни, українська громадянська релігія сакралізує історичну пам'ять народу, національну ідею і європейський вибір. Крім священних для українців-патріотів державних символів (прапор, гімн, герб-Тризуб, Конституція), подій і свят (День Незалежності, Революція Гідності, Азовсталь, Чорнобаївка), національних святих та місць поховань воїнів, полеглих у боях з російськими окупантами, ритуалів (хвилини мовчання, співання гімну, волонтерство, поширення мемів), історичних постатей минулого (Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко та ін.), а також героїв сучасності (Валерій Залужний, Кирило Буданов та ін.), вона базується на першоджерелах, які мають особливу значимість для розвитку духовності української спільноти і сприймаються як священні релігійні тексти. До таких текстів науковці відносять «Слово о полку Ігоревім», «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Повість минулих літ» Нестора Літописця, шевченків «Кобзар» та ін. [13, с. 77].

Особливого значення останнім часом набули символи опору та мужності. Серед них виділимо образ козака як символ захисника, що втілює ідеї волелюбності та військової доблесті. Він накладається на образ воїна-захисника проти рашистської навали. Цей образ-символ займає центральне місце у сучасному пантеоні української громадянської релігії. Також слід вказати на 24 символи, які українські медіа назвали символами боротьби за Незалежність, наголосивши, що вони підтримують віру українців у Перемогу. Це: байрактар, банка з помідорами, «добрий вечір, ми з України!», привид Києва; паляниця і полуниця; «Червона калина»; півник і шафа з Бородянки; кицька Глорія; «Рускій военний корабль, іди...»; острів Зміїний; HIMARS; пес Патрон; український трактор; марки «Укрпошти»; бавовна; Чорнобаївка; «Я в калідорі»; рожева панамка; собачка в зеленій хустці; Хатіко з Макарова; соняшник та його насіння; «Як відьма скаже»; кримські «приліти»; ЗСУ – наші котики [22]. Науковці підкреслюють, що етос війни змінює ціннісно-смысловий універсум традиційної української культури, відносячи до його основних рис героїзм і самопожертву, налаштованість на захист свободи і справедливості, демократії і незалежності [23, с. 154].

Розглядаючи питання про вплив української громадянської релігії на формування ідентичності нашої молоді в часи війни слід зупинитися на основних функціях громадянських релігій. Науковці наголошують, що громадянська релігія як трансцендентальна універсальна релігія консолідує націю, легітимізує її культурні цінності; сакралізує історичну пам'ять; формує релігійний націоналізм; демократизує віру; виконує інтеграційну роль у суспільстві [16, с. 165 — 168]. Вказуючи на профетичну функцію громадянської релігії, зауважують, що вона «може

бути критичним голосом, що закликає суспільство відповідати своїм вищим ідеалам», уподібнюючись у цьому пророкам, «які критикували суспільство з погляду моралі» [16, с. 168]. Дослідники акцентують увагу і на негативних моментах, до яких може призвести надмірна сакралізація нації, породжуючи радикальні настрої серед молоді і створюючи можливості для маніпулювання нею з боку радикально налаштованих політичних груп. Також можливе виникнення конфліктних ситуацій з батьками у сім'ях, де преважують традиційні релігійні погляди. Світська релігія, підтипом якої є громадянська, сприяє формуванню особистісної ідентичності за допомогою світських, а не релігійних, засобів. Виступаючи альтернативою традиційним релігіям, громадянська релігія забезпечує базову потребу людини у вірі. Дуже часто молодь сприймає настанови та цінності громадянської релігії поверхово, не усвідомлюючи всієї глибини сенсів, які в ній закладені.

Формування ідентичності молодшої людини відбувається під впливом колективної ідентичності через вивчення історії свого народу, участь у ритуалах вшанування героїв, національні свята тощо. Сакралізація історії та зв'язок пращурів створює відчуття залученості, дотику до величного минулого народу і породжує закономірну гордість за свою державу. При цьому події минулого сприймаються як сакральні, визначаючи моральні орієнтири молодшої людини. Повага до історії держави та державних символів формує почуття єдності із співгромадянами. Так відбувається соціалізація молоді та спрямованість на активну участь у громадському житті. Сформована громадянська позиція часто спонукає молодь до виявлення своєї активності на волонтерських засадах. Підкреслимо, що саме завдяки світській вірі виникає емоційний зв'язок з державою, морально-етичне спрямування думок та дій, що стають підґрунтям громадянського служіння народові. Під впливом моральних настанов у молодіжному середовищі виникає спротив порушенням суспільних норм, засудження корупції, осуд зради національних інтересів. Нині процес формування громадянської релігійності молоді часто відбувається завдяки соціальним мережам. Медіа називають цей феномен «громадянською релігією цифрової епохи». Також використовується поняття «цивільного богослужіння», основними формами якого стали меми, що іронічно і дохідливо транслиують складні національні наративи; віртуальні відео про національні досягнення та цифрові пам'ятні кампанії, «які є зрозумілишими та ближчими для зумерів та покоління Альфа, ніж традиційні формати» [15]. Миттєве реагування на події завдяки мережевому (горизонтальному) спілкуванню дозволяє зробити процес інтерактивним, що суттєво підвищує довіру молодшої людини до запропонованого контенту. Простота та доступність матеріалу для розуміння пересічного споживача, іронічність, швидкість поширення викликають емпатію і сприяють

емоційній заангажованості у матеріалі. Молода людина стає співтворцем національного наративу, а не його простим споживачем. Відчуття причетності до суспільного життя зростає. У результаті маємо висновки, що «соціальні мережі не знищують громадянську релігію, а ревіталізують її, роблячи більш динамічною, щирою та близькою для цифрових аборигенів» [15].

Зауважуючи відношення до трагічних подій нашого сьогодення з боку української молоді, виділимо дві протилежні установки, які визначають не лише відношення до війни з росією, але й загальну світоглядну позицію молодшої української людини. З одного боку, та частина української молоді, яка орієнтована виїхати за межі країни, рятує себе від можливості потрапити на фронт, вважає, що це «війна до останнього українця». Орієнтуючись на те, що життя є абсолютною цінністю, ці молоді люди намагаються за будь-яку ціну його зберегти. Стверджуючи, що в Україні ще довгий час не буде мирного життя, а, отже, і можливостей для їх самореалізації, вони вважають за доцільне і розумне рішення в умовах, що склалися, покинути країну. Це позиція маргіналів. Протилежною є позиція іншої частини української молоді, яка вважає, що вона є невід'ємною частиною українського народу, а, отже, війна з російським окупантом стосується молодих людей як громадян цієї країни безпосередньо, а протистояння українського народу рашистській агресії базується на тому, що наша війна є справедливою і священною. Тут варто зауважити, що нині у колективній свідомості наших співгромадян відбувається перехід від розуміння війни з рашизмом як справедливої до визначення її у якості священної [17].

Підкреслимо, що концепція справедливої війни опрацьована у доробку багатьох філософів. Вони перш за все зауважували етичну складову цього явища, акцентуючи увагу на умовах, за яких можлива війна, тим самим вирішуючи питання про допустимість насильства. С. Йосипенко пише: «Ситуація справедливої війни, якою є війна України проти агресії РФ, не залишає сумнівів щодо того, хто і що є злом. Однак ведення такої війни є великим моральним викликом і передбачає вибір стратегії боротьби зі злом: це може бути радикальна стратегія хрестового походу чи священної війни або ж поміркована стратегія обмеженої справедливої війни. Стратегія хрестового походу зазвичай спирається на (квазі)релігійну маніхейську картину світу, де по один бік є те, що завжди і безумовно є злом, а по інший — те, що завжди і безумовно є добром» [9, с. 109–110].

Теорія справедливої війни — це уявлення про те, що склались такі умови, коли війна є морально виправданою [14]. Український народ має право протистояти агресору, захищаючи свою землю. У ході воєнного протистояння Україна не переходила межу допустимого для досягнення своїх цілей, ЗСУ не тероризують мирне населення росії, застосовують бомбардування лише воєнних цілей, намагаючись мінімізувати шкоду для населення.

Свого часу ідеолог українського націоналізму М. Колодзінський писав: «... безупинна бойова готовність загартувала Український Народ і розвинула в ньому до максимуму військовий інстинкт. Чого можна було досягти з Українським військом, доказав Святослав Завойовник, а пізніше Сагайдачний і Хмельницький» [24, с. 121]. Поглянувши на історію українського народу, можемо зауважити, що йому було знане поняття тотальної війни, тобто війни, в якій участь брав увесь народ. Зокрема такими були війни Б. Хмельницького, під час яких українці виказували «максимум напруги всіх моральних, фізичних і матеріальних сил», але «незважаючи на великі нещастя, які приносили війни Хмельницького, дійшло до нас з тих часів у піснях і легендах Народу тільки задоволення й відблиск бойової радості» [24, с. 123].

Висновки. Українська громадянська релігія – це сила, яка згуртовує націю у часи воєнного лихоліття і базується на символізмі та ритуалах, в яких закріплено пошану до історичного минулого народу, до державних символів, історичних постатей та визначних для життя спільноти подій.

Українська громадянська релігія є формою прямої демократії. Їй притаманні такі риси, як плюралізм та незалежність від політичних партій і офіційних церков. Вона демонструє, що цінності свободи, боротьби за незалежність та культурну самобутність набули особливого значення в умовах протистояння рашистській агресії.

Українська громадянська релігія безпосередньо впливає на формування етосу справедливої війни з притаманними йому цінностями свободи, справедливості, колективізму, поваги до традицій, життєстійкості. У процесі осмислення сутності війни з росією у суспільному просторі виникла ідея про трансформацію справедливої війни у священну.

Сакралізація образу Батьківщини, надання подвигам наших воїнів-захисників священного значення безпосередньо впливає на формування етосу української молоді як основи її ідентичності.

Українська громадянська релігія, зберігаючи у сакральних символах колективну пам'ять про героїчне минуле нашого народу, сприяє відтворенню героїчного духу минулих поколінь у нашому сьогоденні, тим самим формуючи уявлення молоді про сенс соціального служіння і орієнтуючи її на розуміння можливості виходу із межової ситуації, якою є війна, на основі формування своєї національної ідентичності.

1. Богачевська І.В. Громадянська релігія в контексті українських та російських реалій. *Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур: наук. щорічн. / за заг. ред. проф. А. Колодного*. № 19. Київ, 2015–2016. С. 103–105.
2. Горкуша О., Филипович Л. Народжена на Майдані – Громадянська Церква України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religion/56419/

3. Грабовський С. Антизахідництво як смислова вісь російської імперсько-тоталітарної політичної релігії. *Українознавчий альманах*. Випуск 37. 2025. С. 25–33.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21>

URL:

<https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/595/587>

4. Гриценко О. «Своя мудрість»: національні міфології та «громадянська релігія» в Україні. К.: УЦКД, 1998. 184 с.
5. Зінкевич Т. Громадянська релігія у світлі порівняльного аналізу. *Українське релігієзнавство*. № 83 (20017). С. 18–26. URL: <https://uars.info/prints/ur/83/4.pdf>
6. Зінкевич Т. Ідеї громадянської релігії у творчому спадку Миколи Костомарова. *Українське релігієзнавство*. № 79 (2016). С. 79 – 85. URL: <https://uars.info/index.php/uars/article/view/680>
7. Зінкевич Т. Начала і сутність громадянської релігії. *Українське релігієзнавство*. № 51. 2009. С. 27–36. URL: <https://uars.info/prints/ur/51/6.pdf>
8. Зінкевич Т. Феномен громадянської релігії у порівняльному висвітленні. *Українське релігієзнавство*. № 51. 2009. С. 27–36.
9. Йосипенко С. Від справедливої війни до справедливого миру. Моральні засади та межі компромісів під час війни. *Філософська думка*. № 4. 2024. С. 87–112. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2024.04.087>
10. Колодний А. Громадянська релігія – вияв громадянства суспільства. *Історіософія релігії: монографія*. Київ. 2013. С. 178–191.
11. Колодний А. Громадянська релігія як екуменічна перспектива. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 50. С. 71–78.
12. Колодний А.М. Громадянська релігія як засіб вирішення проблем міжконфесійного діалогу. *Українське релігієзнавство*. № 48. 2008. С. 83–90.
13. Кондратик Л.Й. Українська громадянська релігія: природа і становлення: монографія. Луцьк: Надстир'я. 2020. 216 с.
14. Копан П. Теорія справедливої війни: християнство та війна в Україні. URL: <https://catholicnews.org.ua/teoriya-spravedlivoyi-viyni-hristiyanstvo-ta-viyna-v-ukrayini-pol-kopan/>
15. Мариняк Ю. Культ штучного інтелекту: нова «релігія» цифрової епохи. URL: <https://lviv.media/analitika/104143-kult-shtuchnogo-intelektu-nova-religiya-cifrovoyi-epohi/>
16. Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: монографія. К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. 2025. 398 с.
17. Наша війна: Справедлива чи Священна? Мовчання церкви. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bVEaglwMXDM>
18. Паращевін М.А. Концепція «громадянської релігії» як пізнавальний конструкт та політичний інструмент. *Соціальні технології: актуальні про-*

- блеми теорії та практики. Вип. 74. 2017. С. 143–153.
19. Слубська А. Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзнавчий аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ. 2017. 21 с. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f8cb944-7737-4d0c-b6d9-bef591afce52/content>
 20. Слубська А. Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзнавчий аналіз. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ. 2017. 210 с.
 21. Слубська А. Я. Громадянська церква та громадянська релігія: український контекст. Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур: наук. щоріч. / за заг. ред. проф. А. Колодного. № 19. Київ. 2015–2016. С. 101–103.
 22. 24 символи боротьби за Незалежність: що підтримує віру українців у Перемогу. URL: <https://rubryka.com/article/symbols-war-ukraine/>
 23. Тетяна Талько, Ірина Грабовська, Юлія Серова. Формування етосу української молоді під впливом критики антиукраїнської діяльності РПЦ. *Українознавчий альманах*. Випуск 37. 2025. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21>
 24. Український націоналізм. Основи ідеології. К.: Вид-во Марка Мельника. 2023. 256 с.
 25. Филипович Л. В Україні формується громадянська релігія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z2u7n4f7FG0>
 26. Ballah R. Beyond Belief. Essays in religion in a post-traditional world. Berkeley: University of California Press. 1970. 306 p.
 27. Ballah R.N. Civil Religion in America. Reprinted by permission of Dædalus. *Journal of the American Academy of Arts and Sciences, from the issue entitled «Religion in America»*. 1967. Vol. 96. № 1. Pp. 1–21. URL: http://www.robertbellah.com/articles_5.htm.
- ### References
1. Bohachevska I.V. (2015–2016). *Hromadianska relihiia v konteksti ukrainskykh ta rosiiskykh reali* [Civil religion in the context of Ukrainian and Russian realities]. *Relihiina svoboda: na perekhresty epokh, krain i kultur: nauk. shchorichn.* №19. Pp. 103–105. (in Ukrainian).
 2. Horkusha O. & Fylypovych L. *Narodzhena na Maidani – Hromadianska Tserkva Ukrainy* [Born on the Maidan – Civil Church of Ukraine]. URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/56419/ (in Ukrainian).
 3. Hrabovskiy S. (2025). *Antyzakhidnytstvo yak smyslova vis rosiiskoi impersko-totalitarnoi politychnoi relihii* [Anti-Westernism as a Semantic Axis of the Russian Imperial-Totalitarian Political Religion]. *Ukrainoznavchy almanakh*. #37. Pp. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21> (in Ukrainian).
 4. Hrytsenko O. (1998). «Svoia mudrist»: *natsionalni mifolohii ta «hromadianska relihiia» v Ukraini* [“Own Wisdom”: National Mythologies and “Civil Religion” in Ukraine]. Kyiv: UTsKD. (in Ukrainian).
 5. Zinkevych T. (2017). *Hromadianska relihiia u svitli porivnialnoho analizu* [Civil Religion in the Light of Comparative Analysis]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. #83. Pp. 18–26. URL: <https://uars.info/prints/ur/83/4.pdf> (in Ukrainian).
 6. Zinkevych T. (2016). *Idei hromadianskoi relihii u tvorchomu spadku Mykoly Kostomarov* [Ideas of Civil Religion in the Creative Heritage of Mykola Kostomarov]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. №79. Pp. 79–85. URL: <https://uars.info/index.php/uars/article/view/680> (in Ukrainian).
 7. Zinkevych T. (2009). *Nachala i sutnist hromadianskoi relihii* [Origins and Essence of Civil Religion]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. №51. Pp. 27–36. URL: <https://uars.info/prints/ur/51/6.pdf> (in Ukrainian).
 8. Zinkevych T. (2009). *Fenomen hromadianskoi relihii u porivnialnomu vysvitleni* [The Phenomenon of Civil Religion in Comparative Perspective]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. #51. Pp. 27–36. (in Ukrainian).
 9. Yosypenko S. (2024). *Vid spravedlyvoi viiny do spravedlyvoho myru. Moralni zasady ta mezhi kompromisiv pid chas viiny* [From Just War to Just Peace. Moral Principles and the Limits of Compromise During War]. *Filosofska dumka*. #4. Pp. 87–112. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2024.04.087> (in Ukrainian).
 10. Kolodnyi A. (2013). *Hromadianska relihiia – vyjav ohromadiannennia suspilstva* [Civil Religion as a Manifestation of Society's Civilization]. *Istoriiosofia relihii: monohrafiia*. Kyiv. Pp. 178–191. (in Ukrainian).
 11. Kolodnyi A. (2009). *Hromadianska relihiia yak ekuumenichna perspektyva* [Civil Religion as an Ecumenical Perspective]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. #50. Pp. 71–78. (in Ukrainian).
 12. Kolodnyi A.M. (2008). *Hromadianska relihiia yak zasib vyrishennia problem mizhkonfesiinoho dialohu* [Civil Religion as a Means of Resolving Problems of Inter-Confessional Dialogue]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. #48. Pp. 83–90. (in Ukrainian).
 13. Kondratyk L.Y. (2020). *Ukrainska hromadianska relihiia: pryroda i stanovlennia: monohrafiia* [Ukrainian Civil Religion: Nature and Formation: Monograph]. Luts'k: Nadstyr'ia. (in Ukrainian).
 14. Copan P. *Teoriia spravedlyvoi viiny: khrystianstvo ta viina v Ukraini* [Just War Theory: Christianity and the War in Ukraine]. URL: <https://catholicnews.org.ua/teoriya-spravedlivoyi-viyni-hristianstvo-ta-viina-v-ukrayini-pol-kopan/> (in Ukrainian/English context).
 15. Maryniak Yu. *Kult shtuchnoho intelektu: nova «relihiia» tsyfrovoyi epokhy* [Cult of Artificial Intelligence: A New “Religion” of the Digital Era]. URL:

- <https://lviv.media/analitika/104143-kult-shtuchnogo-intelektu-nova-religiya-cifrovoyi-epohi/> (in Ukrainian).
16. *Natsionalne uivavne yak chynnyk sotsialnoi inte-ratsii: monohrafiia* [The National Imaginary as a Fac-tor of Social Integration: Monograph]. (2025). Kyiv: Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
 17. *Nasha viina: Spravedlyva chy Sviashchenna? Movchannia tserkvy* [Our War: Just or Sacred? The Silence of the Church]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bVEaglwMXDM> (in Ukrainian).
 18. Parashchevin M.A. (2017). *Kontseptsiiia «hromadi-anskoï relihii» yak piznavalnyi konstrukt ta politychnyi instrument* [The Concept of "Civil Religion" as a Cognitive Construct and a Political Tool]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*. #74. Pp. 143–153. (in Ukrainian).
 19. Slubska A. (2017). *Hromadianska relihiia v ukrain-skykh realiakh: filosofsko-relihiiezhnavchyï analiz* [Civ-il Religion in Ukrainian Realities: Philosophical and Religious Studies Analysis]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoï stupenia kandydata filosof-skykh nauk. Kyiv. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f8cb944-7737-4d0c-b6d9-bef591afce52/content> (in Ukrainian).
 20. Slubska A. (2017). *Hromadianska relihiia v ukrain-skykh realiakh: filosofsko-relihiiezhnavchyï analiz* [Civ-il Religion in Ukrainian Realities: Philosophical and Religious Studies Analysis]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoï stupenia kandydata filosofskykh nauk*. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova. Kyiv. (in Ukrainian).
 21. Slubska A.Ya. (2015–2016). *Hromadianska tserkva ta hromadianska relihiia: ukraïnskyi kontekst* [Civil Church and Civil Religion: Ukrainian Context]. *Relihi-ina svoboda: na perekhresty epokh, krain i kultur: nauk. shchorich*. #19. Pp. 101–103. (in Ukrainian).
 22. *24 symvoly borotby za Nezalezhnist: shcho pid-trymuie viru ukraïntsyv u Peremohu* [24 Symbols of the Struggle for Independence: What Sustains Ukrainians' Faith in Victory]. URL: <https://rubryka.com/article/symbols-war-ukraine/> (in Ukrainian).
 23. Talko T., Hrabovska I., Sierova Yu. (2025). *Formu-vannia etosu ukraïnskoï molodi pid vplyvom krytyky antyukraïnskoï diialnosti RPTS* [Formation of the Ethos of Ukrainian Youth Under the Influence of Crit-icism of the Anti-Ukrainian Activities of the ROC]. *Ukraiноznаvchyï almanakh*. #37. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21>
 24. *Ukraińskyi natsionalizm. Osnovy ideolohii* [Ukrainian Nationalism. Fundamentals of Ideology]. (2023). K.: Vyd-vo Marka Melnyka. (in Ukrainian).
 25. Fylypovych L. *V Ukraini formuetsia hromadianska relihiia* [Civil Religion is Forming in Ukraine]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z2u7n4f7FG0> (in Ukrainian).
 26. Ballah R. (1970). *Beyond Belief. Essays on religion in a post-traditional world*. Berkeley: University of California Press. 306 p.
 27. Ballah R.N. (1967). Civil Religion in America. Re-printed by permission of Dædalus. *Journal of the American Academy of Arts and Sciences, from the issue entitled «Religion in America»*. Vol. 96. № 1. Pp. 1–21. URL: http://www.robertbellah.com/articles_5.html

Отримано редакцією журналу / Received: 28.04.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 18.05.26